

Primer filozófiai szövegek a GÖRÖG FILOZÓFIÁK témához

a) Preszókratikusok

Hérakleitosz-fragmentumok

1. Bár a logosz ez, örökre képtelenek értelmetlenségükben felfogni az emberek előbb is, mint hallották volna, s azután is, hogy már meghallották. Mert bár minden eszerint a logosz szerint lesz, mégis olyanok, mintha nem vennének tudomást róla, mikor megismerkedni kezdenek oly szavakkal és tényekkel, amilyeneken én végigvezetem őket, fölfejtve mindent természete szerint és megmagyarázva, hogyan van. A többi ember azonban észre sem veszi, amit ébren tesz, ugyanúgy, ahogyan elfelejti, amit alva. (Sextus Empiricus)

30. ... Ezt a kozmoszt itt, amely ugyanaz mindenkinek, sem isten, sem ember nem alkotta, senki, hanem volt mindig és van és lesz örökké élő tűz, mely fellobban mértékre és kialszik mértékre. (Alexandriai Kelemen)

41. (Mert) egy a bölcs dolog: felfogni az értelmet, amely kormányoz, áthatva mindenben mindent. (Diogenész Laertiosz)

49a. Ugyanazokba a folyamokba lépünk, és mégsem ugyanazokba lépünk, vagyunk is meg nem is vagyunk. (Sztóikus Hérakleitosz)

50. Nem tölem, hanem a logosztól hallván, bölcs dolog elismerni, hogy minden egy. (Hippolütosz)

51. Nem értik meg, mint van az, ami ellenkezik, önmagával mégis összhangban: visszacsapó illeszkedés, mint fű és lanté. (Hippolütosz)

53. Háború mindenek atyja és mindenek királya. És egyeseket istenekké tett meg, másokat emberekké, egyeseket rabszolgákká tett, másokat szabadokká. (Hippolütosz)

54. Láthatatlan illeszkedés a láthatónál erősebb. (Hippolütosz)

Parmenidész B8. töredéke

Egyetlen út-szó
marad még, hogy: van. Ezen igen sok a jegy,
mivel nem-született, romolhatatlan,
egész, egyetlen; rendületlen és teljes.

59. A csavar útja egyenes és görbe, egy és ugyanaz.

60. Az út fel és le ugyanaz. (Hippolütosz)

72. Amivel legfolytonosabban érintkeznek, a logossal, ezzel meghasonlásban vannak, és amibe naponta beléboltanak, az nekik mintha idegen volna. (Marcus Aurelius)

89. Az ébren levőknek egy és közös a világuk (az alvóknak mindegyike pedig) külön (világba lép). (Plutarkhosz)

90. A tűznek is ellenértéke a minden, és a tűz mindennek az ellenértéke, ahogy az aranyé a vagyon és a vagyoné az arany. (Plutarkhosz)

91a. (Mert) nem lehet kétszer ugyanabba a folyamba lépni. (Plutarkhosz)

113. Közös java mindenkinek a gondolkodás. (Sztobaiosz)

114. Ésszel beszélve meg kell erősítenünk magunkat azzal, ami mindenkiben közös, mint törvénnyel a város, sőt még sokkal erősebben. Mert minden emberi törvény egyből táplálkozik: az isteniből. Ez ugyanis annyira érvényesül, amennyire akar, és elég az ereje mindennel szemben, és felül marad. (Sztobaiosz)

115. A léleknek logosza van, önmagát növelő. (Sztobaiosz)

116. Minden embernek osztályrészül jutott az, hogy ismerjen magára és józan legyen. (Sztobaiosz)

Soha nem volt, nem lesz, mivel most teljességgel van,
egy, folytonos. Mert miféle kezdetét tudnád kinyomozni,
hogyan és honnan növekedett volna? Nem
fogom megengedni, hogy a nemlétezőből
mondj vagy gondold keletkezését, mert nem gondolható el és nem mondható,
hogy nem létezik.. És miféle szükség serkentette volna,
hogy a nemlétezőből, előbb vagy később kezdődve növekedjék?
Így hát vagy teljesen kell léteznie, vagy sehogy.
És a meggyőződés ereje sem fogja soha megengedni, hogy a létezőből
valami más keletkezzék. Ezért sem keletkezni,
sem pusztulni nem engedi Diké, megeresztve bilincset,
hanem fogva tartja. A döntés ezzel kapcsolatban ebben áll:
létezik, vagy nem létezik. Ezzel el van döntve, ahogyan szükséges,
hogy az egyiket mint elgondolhatatlant, megnevezhetlent el kell hagynunk (mert nem igaz út) másik létezik és
valódi.
És hogyan léteznék ezután a létező? Hogyan keletkeznék?
Mert ha keletkezett, nem létezik, s akkor sem, ha ezután akarna keletkezni.
Így hát kialszik a keletkezés és nincs tudás a pusztulásról.
Nem is osztható, mert teljesen egyenletesen van
nem jobban az egyik irányban; ami akadályozná összefüggését
sem kevésbé, teljesen tele van a létezővel,
így teljes egészében összefüggő, mert a létező érinti a létezőt.
Aztán mozdulatlan, a hatalmas kötelékek határaitban
kezdét és megszűnés nélküli, mivel a keletkezés és a pusztulás
nagyon messzire üzettek, eltaszította őket az igaz bizonyosság.
Ugyanaz ugyanabban maradván önmagában nyugszik,
s így szilárdan ugyanott marad, mert a hatalmas Ananké
a határ kötelékeiben tartja, mely kétfelől körülzárja.
Ezért nem illik a létezőhöz, hogy ne legyen teljes,
mert nincs hiánya, ami ha volna, mindene hiányoznék.
Ugyanaz a gondolkodás és ami végett a gondolat van,
mert a létező nélkül, amelyben kifejeződött,
nem találod a gondolatot: mert nincs és nem lesz semmi
a létezőn kívül. mivel azt a Moira megkötözte,
hogy egész és mozdulatlan legyen. Így [puszta] nevek azok,
amelyeket a halandók alkottak maguknak, igaznak véelve ezeket:
a keletkezés és a pusztulás, a létezés és a nemlétezés,
a helyváltoztatás és a csillámló szín cserélődése.
Aztán, mivel van szélső határa, teljes mindenfelől, jól kerekített gömb tömegéhez hasonlatos,
közepétől mindenfelé egyenlő. Mert nem lehet nagyobb vagy kisebb a létezés itt vagy ott.
Mert nemlétező sincs, amely megakadályozhatná, hogy egyesüljön
a hasonlóval; és nem is olyan a létező, hogy itt inkább, ott kevésbé volna az, mivel teljesen ép
Mert önmagával mindenfelől egyenlő, egyformán találkozik hatáiraival.
Ezzel befejeztem a megbízható beszédet és ismeretet
az Igazságról. A következőkben az emberek vélekedéseit
ismerd meg, miközben szavaim csalárd rendjét hallgatod!
Mert eltökélték, hogy két formát neveznek meg,
melyek közül egyet [a másik nélkül] nem lehet megnevezni. (Ebben tévednek.)
És alakra ellentétesekként különböztették meg őket, és jegyeket tulajdonítottak nekik,
egymástól elkülönítettek. Egyfelől a láng éteri tüzét,
amely szelíd, nagyon lágy, önmagával mindenfelé azonos,
a másikkal pedig nem azonos. De azt a másikat is, önmagában véve,
Ám azzal ellentétesen, a sötét éjszakát, ezt a sűrű és súlyos alakot.
Ezt az egész, valószínűnek tűnő elrendezést elmondom neked,
hogy soha győzelmet ne vegyen rajtad a halandók valamely véleménye.

b) Antik felvilágosodás

Gorgiász hármas tétele

Ahhoz a tételhez, hogy semmi sem létezik, így jut el. Ha létezik valami, akkor vagy a létező létezik, vagy a nemlétező létezik, vagy az egyidejűleg létező és nemlétező létezik. De sem a létező nem létezik, mint ezt bizonyítani fogja, sem a nemlétező, mint erről is meg fog győzni, sem a létező és nemlétező ...

— A nemlétező nem létezik. Ha ugyanis létezik a nemlétező, akkor egyidejűleg fog is létezni meg nem is. Abból a szempontból ugyanis, hogy nemlétezőnek gondoljuk el, nem létezik, de abból a szempontból, hogy ő (van) a nemlétező, létezik. Ám az teljességgel lehetetlen, hogy valami egyidejűleg létezzék is meg nem is. A nemlétező tehát nem létezik. ...

— Nem létezik azonban a létező sem. Ha ugyanis a létező létezik, akkor vagy örök, vagy keletkezett, vagy egyidejűleg örök is és keletkezett is. ... Ha ... örök a létező ... akkor semmiféle kezdete sincs. Hiszen mindennek, ami keletkezett, van valami kezdete, ám az öröknek, ami keletkezetlen, nincs kezdete. Ha nincs kezdete, akkor határtalan. De ha határtalan, akkor sehol sincs. Ha ugyanis valahol van, akkor valami más az, amiben ő benne van, s ily módon a létező, amit valami körül fog, nem volna határtalan. A körül fogó ugyanis nagyobb annál, amit körül fog, márpedig a határtalannál semmi sem lehet nagyobb. Ennélfogva a határtalan nem lehet valahol.

— Keletkezett sem lehet a létező. Ha ugyanis keletkezett, akkor vagy létezőből, vagy nemlétezőből keletkezett. De létezőből nem keletkezhetett: ha ugyanis létező, akkor nem keletkezett, hanem már létezik. Nemlétezőből sem keletkezhetett: a nemlétező ugyanis nem képes arra, hogy bármit is létrehozson, mert annak, ami bármit létrehoz, szükségképpen részesülnie kell valamiféle fennállásban. Keletkezett sem lehet a létező.

— Ezek szerint nem lehet mindkettő sem, azaz nem lehet egyidejűleg örök is és keletkezett is: ezek ugyanis lerontják egymást. Ha örök a létező, nem keletkezett, ha meg keletkezett, nem örök. Ennélfogva ha a létező se nem örök, se nem keletkezett, se nem mindkettő, akkor a létező nem létezik.”

Ha léteznék is valami, az megismerhetetlen és fölfoghatatlan az ember számára. [...] Ha ugyanis a gondolatok nem létezők, [...] akkor a létező nem elgondolható. [...] Ha gondolatokkal együttjár például a 'fehérnek lenni', akkor a fehér dolgokkal együttjár, hogy elgondolhatóak. [...] 'ha a gondolatok nem létezők, akkor a létező nem elgondolható'.

Mármint a gondolatok [...] nem létezők, [...] a létező tehát nem gondolható el. Ha ugyanis a gondolatok létezők, akkor minden, amit elgondolunk, létezik, mégpedig úgy létezik, ahogyan elgondoljuk. Ez azonban ellentmond a tapasztalatnak. [...]

Ha megismerhető volna is, közölhetetlen. Ha ugyanis a dolgok láthatóak és hallhatóak és általában érzékelhetőek, és a láthatóakat látással lehet megismerni, a hallhatóakat meg hallással és nem fordítva – akkor hogyan lehetne ezeket mással közölni? Az, aminek a segítségével közlünk: a beszéd. Márpedig a beszéd nem azonos a dolgokkal. Nem a dolgokat közöljük tehát a másik emberrel, hanem a beszédet, amely más, mint a dolgok. Amint a látható nem változik hallhatóvá, és fordítva? a hallható nem változik láthatóvá, ugyanígy a dolog, mivel kívül létezik, nem válik a mi beszédünké. De ha a beszéd nem azonos azzal, amire vonatkozik, akkor nem is világíthatja meg mások számára az utóbbiakat. [...] Ha pedig így van, akkor nem a beszéd magyarázza a külső dolgot, hanem a külső dolog értelmezi a beszédet.”

(A nemlétezőről, avagy a természetről, in: STEIGER KORNÉL (szerk.): A szofista filozófia. Szöveggyűjtemény. Budapest, Atlantisz, 1993. 31-33. o.)

Platón naphasonlata (részlet)

MIKÉNT A NAP MEGVILÁGÍTJA A LÁTHATÓ DOLGOKAT, AKKÉPPEN A JÓ AZ ÉSSZEL FELFOGHATÓ DOLGOKAT

SZÓKRATÉSZ

Nos, őt értem én a jó szülöttén, akit a jó a maga hasonlatosságára nemzett; ami a jó gondolat világában az észhez és az ésszel felfogható dolgokhoz viszonyítva, ugyanaz a nap a látható világban a látáshoz és a látható dolgokhoz viszonyítva.

GLAUKÓN Hogyan? Fejtsd ki világosabban.

SZÓKRATÉSZ

Tudod-e, hogy a szem, ha olyan tárgyakra irányítja az ember, amelyeket nem nappali fény, hanem csak éjszakai világítás ér, elhomályosul, és szinte vaknak tűnik, mintha nem is volna benne tiszta látás?

GLAUKÓN Nagyon igaz.

SZÓKRATÉSZ

Ha meg olyan dolgokra irányítjuk, amelyeket a nap világít meg, akkor világosan lát, s a látás nyilvánvalóan benne van a szemben.

GLAUKÓN Igaz.

SZÓKRATÉSZ

Így értelmezd tehát a lélek működését is: ha olyan dologra szegeződik, amelyre az igazság és a valóság fénye esik, ezt azonnal felfogja és megismeri, s ilyenkor eszesnek látjuk; ha azonban sötétséggel kevert: keletkező és elmúló dologra, akkor csak vélekedik, sötétségben tapogatódzik, fel s alá váltogatja a véleményeit, s olyan, mintha nem is volna esze.

GLAUKÓN Bizony olyan.

SZÓKRATÉSZ

Ami tehát a megismerhető dolgoknak az igazságot, a megismerőnek pedig a megismerés képességét biztosítja: ezt kell a jó ideájának tartanunk; ha a tudás és a megismerhető igazság okának tartjuk is, mégis – bár mind a kettő: a megismerés és az igazság, egyaránt igen szép - csak akkor lesz igazunk, ha a jót más, még ezeknél is szebb dolognak fogjuk fel; a tudást és az igazságot illetőleg pedig ez a helyzet: valamint a főntebb esetben helyes dolog, ha a fényt és a látást a nappal rokonságban lévőnek értelmezzük, de ha a nappal azonosítanánk őket, ez már nem volna helyes – éppúgy e másik esetben is

helyes dolog e kettőt a jóval rokonságban levőnek értelmezni, de már ha bármelyiküket is a jóval azonosítanánk, ez nem volna helyes, mert a jó alkatát még többre kell értékelnünk.

GLAUKÓN

Valami csodálatos szépség lehet az, amiről beszélsz: tudást és igazságot ad, s maga mégis fölöttük áll szépségével; mert hiszen csak nem hihető, hogy a gyönyörre gondolsz.

SZÓKRATÉSZ

Ne káromolj; próbáld inkább így tekinteni a képmását.

GLAUKÓN Hogyan?

SZÓKRATÉSZ

Azt bizonyára te is tudod, hogy a nap a látható dolgoknak nemcsak azt a lehetőséget adja, hogy láthassuk őket, hanem a létrejövésüket, növekedésüket és táplálékukat is, bár maga egyáltalában nem létrejövés.

GLAUKÓN Hogy is volna az!

SZÓKRATÉSZ

Nos, a megismerhető dolgoknak is nem csupán a megismerhetősége származik a jótól, hanem ezenfelül még a létezésük és a lényegük is, holott pedig a jó nem a létező, hanem a létezőt méltóságával és erejével messze túlszárnyalja.

GLAUKÓN (INCSELKEDVE) Ej, Apollón, ez aztán a fölséges túlszárnyalás!

Platón vonalhasonlata

A MEGISMERÉS TÁRGYA NÉGYFÉLE, S UGYANCSAK NÉGYFÉLE A MEGISMERÉS FORMÁJA IS

SZÓKRATÉSZ

Képzeld mármost egy vonalat, amely két egyenlőtlen részre van osztva; s aztán vágd ketté megint mindegyik darabot, melyek közül az egyik a látható, a másik az ésszel felfogható világot jelképezi ugyanazon arány szerint; az egymáshoz viszonyított világosság, illetve homályosság foka szerint a látható rész egyik darabja jelzi majd a képeket — a képeken értem elsősorban az árnyékképeket, aztán a víz felszínén, valamint a kemény, sima és fényes tárgyak felületén visszatükröződő látomásokat s hasonlókat. Érted?

GLAUKÓN Igen, értem.

SZÓKRATÉSZ

A másik darab jelenti majd azt, aminek ezek a képek a hasonmásai: a körülöttünk levő élőlényeket, az egész növényzetet, s minden, kézzel készített dolgot.

GLAUKÓN Jó.

SZÓKRATÉSZ

Mármost hajlandó vagy-e elismerni, hogy az igazság és a tévedés szempontjából hasonmás úgy viszonylik az eredetihez, mint a véleményezett dolog a megismerthez?

GLAUKÓN Sőt, nagyon is.

SZÓKRATÉSZ

No, most figyelj meg, hogyan kell az ésszel felfogható részt kettészelni!

GLAUKÓN Hogyan?

SZÓKRATÉSZ

Úgy, hogy az egyik részt a lélek kénytelen — bizonyos feltevésekből kiindulva — úgy kutatni, hogy az előbbi esetben lemintázott jelenségeket képek gyanánt használja fel, de közben nem a kiindulópont, hanem a végpont felé halad; a másik részt pedig úgy kutatja, hogy — egy feltevésből kiindulva — feltétel nélküli kezdet felé halad,

SZÓKRATÉSZ

Te vagy az oka: te kényszerítesz rá, hogy elmondjam róla a nézeteimet.

GLAUKÓN

A világért se hagyd abba; s ha nem akarsz folytatni, hát legalább a napról szóló hasonlatot vedd végig, ha netán volna még valami mondanivalód.

SZÓKRATÉSZ

Sőt még nagyon is sok van hátra.

GLAUKÓN Ne hagyj tehát el belőle egy cseppet se.

SZÓKRATÉSZ

Pedig azt hiszem, sokat el kell hagynom; mindazonáltal, amit most el tudok mondani, azt készakarva nem fogom elhallgatni.

GLAUKÓN Ne is.

SZÓKRATÉSZ

Jól figyelj meg tehát, hogy — mint mondtuk — két hatalmasságról van szó, melyek közül az egyik az ésszel felfogható nemnek és területnek a királya, a másik pedig a láthatóé — nem akarom mondani, hogy az égé, nehogy azt gondold, hogy elmés játékot akarok úzni a szavakkal. Érted tehát, ugyebár, hogy kétféléről van szó: láthatóról és ésszel felfoghatóról?

GLAUKÓN Értem.

(Platón: Állam 508c-509d)

s az előbbi esetben szereplő képek nélkül csupán a fogalmak segítségével teszi meg az utat.

GLAUKÓN Amit most mondasz, nem értettem meg jól.

SZÓKRATÉSZ

Sebaj; majd könnyebben megérted, ha a következőket előre bocsátom. Azt hiszem, tudod, hogy akik mértannal, számtannal és ehhez hasonló tudományokkal foglalkoznak, azok — az egyes kutatási ágak szerint — alapul veszik a páratlant, a párosat, az idomokat, a szögek három fajtáját, s más, ezekkel összefüggő fogalmakat; aztán ezeket, mint akik mindezzel tisztában vannak, szilárd alapnak tekintik, s tovább már érdemesnek sem tartják, hogy felőlük akár önmaguknak, akár másoknak fölvilágosítással szolgáljanak, mert hiszen — szerintük — úgymint mindenki előtt nyilvánvalóak; s aztán ezekből kiindulva folytatják nyugodtan következtetéseiket, s így érnek el végtére — teljes következtetéssel — addig a pontig, amelynek a bebizonyításához hozzáfogtak.

GLAUKÓN Igen, ezt én is jól tudom.

SZÓKRATÉSZ

S bizonyára azt is, hogy mindig csak látható alakokkal dolgoznak, s beszédeikben is ezekkel foglalkoznak, holott pedig gondolataik igazi tárgyai nem ezek az alakok, hanem azok, amelyekhez ezek hasonlítanak; magának a négyzetnek s magának az átlónak a kedvéért folytatják elmélkedéseiket, nem pedig azért az átlóért, amelyet lerajzolnak, és így tovább; magukat az alakokat pedig, amelyeket kifomálnak vagy lerajzolnak, s amelyeknek árnyéka és a víz felszínén tükörképe van, képek gyanánt használják fel, de közben azokat a fogalmakat keresik, amelyeket másképp, mint értelemmel, senki meg nem láthat.

GLAUKÓN Igazad van.

SZÓKRATÉSZ

Ezt tehát ésszel felfoghatónak tartottam ugyan, de mégis, olyannak, amelynek a kutatásában a lélek kénytelen föltevésekkel dolgozni, s emellett nem a kiindulópont felé halad — hiszen a föltevéseknél magasabbra is tud eljutni —, hanem azokat a dolgokat használja föl képek gyanánt, amelyeket az alsóbbrendű dolgok mintegy lemásolnak, s amelyeket — ez utóbbiakhoz viszonyítva általában világosan fölismerhetőnek vélünk és értékelünk.

GLAUKÓN Most már értem, hogy a mértanban és a vele rokon tudományokban tárgyalt kérdésekről beszélsz.

SZÓKRATÉSZ

Most aztán értsd meg azt is, hogy az ésszel felfogható dolog másik szeletének azt veszem, amit csak maga az ész tud megragadni az okfejtés erejével, míg a feltevéseket nem tekinti kiindulópontoknak, hanem valóban csak feltevéseknek, mintegy lépcsőknek és megindulásnak, hogy aztán a mindenség kezdete felé vezető úton a föltétel nélkülig eljutva, azt megragadva, s híven követve a végpontig, anélkül, hogy az önmagukban való fogalmakon kívül egyáltalában valami érzékelhető dologt felhasználna, s végül is a fogalmakhoz érkezzék.

GLAUKÓN Egészen ugyan nem értem — mert érzésem szerint igen sokoldalú kérdést vetettél fel —, de annyit mégis megértettem, hogy ezt akarod megállapítani: az okfejtés tudományának a létezőről és az ésszel

felfoghatóról alkotott ismerete sokkal világosabb, mint az úgynevezett matematikai tudományoké, amelyek a föltevéseket kiindulópontoknak tekintik, s amelyeknek a tudásai, bár ők is értelemmel, nem pedig érzékekkel kénytelenek a tudományuk tárgyát szemlélni, mégis — mivel nem a kiindulópontoz fölfelé haladva, hanem feltevések alapján folytatják kutatásaikat — a te véleményed szerint szinte ész nélkül dolgoznak, pedig helyes kiindulópont mellett ama föltevések is ésszel felfoghatók volnának. S úgy látom, hogy te a mértantudósok és a hasonlók szellemi képességét inkább csak értelemnek, semmint észnek nevezed, mert szerinted az értelem közepén van a vélemény és az ész között.

SZÓKRATÉSZ

Nagyon jól megértetted. Vedd tehát a dolgot úgy, hogy ama négy szeletnek a lélekben e négy szellemi képesség felel meg: a legfelső fokon van az ész, a második az értelem, a harmadikra helyezd a hitet s a negyedikre a találgatást, s aszerint állítsd őket sorba, hogy amekkora részük van az igazságban azoknak a dolgoknak, amelyekre ezek a képességek vonatkoznak, ugyanazon mértékben részesülnek ezek is a világosságban.

GLAUKÓN

Értem, hozzájárulok, s úgy rendezem el őket, ahogy mondd.

(*PLATÓN: Állam. Hatodik könyv 509e – 511e*)

Szókratész védőbeszéde

XVIII.

De ne zajongjatok, athéni férfiak, hanem maradjatok meg annál, amire kértelek benneteket: hogy ne zajongjatok a szavaim miatt, hanem hallgassatok meg; hiszen úgy gondolom, még hasznotokra is válik, ha meghallgattok. Mert egyet-mást még el kell mondanom, amire valószínűleg lármázni fogtok; de kérlek, ne tegyétek mégse. Tudjátok ugyanis meg: ha engem, aki ilyen vagyok, mint amilyennek mondom magamat, kivégeztettek, nem annyira nekem ártok vele, mint magatoknak, mert nekem ugyan nem árthat sem Melétosz, sem Anütosz. Nem is tehetné meg, mert, gondolom, nem isteni jog szerint való dolog, hogy a derekabb embernek a silányabb árthasson. Bizonyára megölelheti vagy száműzetheti, vagy megfoszthatja polgári jogaitól; ezeket ő is meg más is nyilván nagy bajnak tartja, én azonban nem. Sokkal nagyobb bajnak tartom azt cselekedni, amit ő tesz most: egy ember igazságtalan megölését megkísérelni. Most tehát, athéni férfiak, nagyon is távol állok attól, hogy - mint ahogyan vélnék - magamat védelmezsem, hanem titeket védelmezlek: ne vétkeztek az isten ajándéka ellen azzal, hogy engem elítéltek. Mert ha engem kivégeztettek, nem egykönnyen találtok más ilyen embert, akit, ha ez nevetségesen hangzik is, egyenesen úgy küldött városotokra az isten, mint valami nagy nemes paripára, mely éppen nagysága miatt meglehetősen lomha, és rászorul arra, hogy egy bögöly felébressze.

Úgy vélem, ilyesvalaminek rendelt az isten a város számára engem, aki benneteket külön-külön ébresztgetni, buzdítani és korholni egész nap soha meg nem szünök, hanem mindig a nyakatokon ülök. Más ilyen ember nem egykönnyen kerül majd számotokra férfiak; ezért ha rám hallgattok, meg fogtok kímélni. Lehet, hogy mint a felriasztott szundikálók, haragotokban felém csaptok, és -

Anütoszra hallgatva - megöltök, de azután az egész hátralevő életet alva tölthetitek, hacsak az isten nem gondoskodik rólatok és nem küld hozzátok másvalakit. Hogy én valóban olyasvalaki vagyok, akit isten adott a városnak a következőkből vehetitek észre: nem vall emberi észjárásra az, hogy én a magam dolgaival egyáltalán nem törődtem, és immár annyi éven át türtem házi ügyeim elhanyagolását, de a ti dolgaitokban mindig tevékenykedtem, és külön-külön fölkeresve benneteket, mint apátok vagy bátyátok buzdítalak, hogy az erénnyel törődjete. És ha ebből hasznot húztam volna vagy bér fejében intettelek volna, még volna magyarázata a dolognak. Magatok is látjátok azonban, hogy minden mással oly szegyéntelenül vádolgató vádlóim ekkora szemtelenségre mégsem vetemedtek, nem állították, tanút sem léptettek fel rá, hogy én valaha valakitől is fizetséget kértem vagy követeltem. De én úgy gondolom, eléggé hiteles tanút léptetek föl rá, hogy igaz amit mondok: a szegénységemet.

XIX.

Talán különösnek látszik, hogy magánúton mindenkihez elmegyek, tanácsokat adok és sokat fáradozom, nyilvánosan azonban nem merek a sokaságotok előtt fellépni és a városnak tanácsot adni. Ennek pedig az az oka, amiről engem már sok helyütt és gyakran hallottatok beszélni, hogy bennem egy isteni, egy démoni hang szokott megszólalni, ugyanaz, amelyről vígjátéki csúfólódással Melétosz is megemlékezik a vádiratában. Már gyerekkorom óta megvan bennem ez a szózat, és ahányszor csak megszólal, mindig lebeszél arról, amit tenni szándékozom, rábeszél pedig soha nem beszél rá. Ez az, ami ellene szegül annak, hogy nyilvános szereplésre adjam magamat. És, azt hiszem, nagyon jól teszi, hogy ellene szegül: mert tudjátok meg, athéni férfiak, hogy ha én már régen megkíséreltem volna az

államügyekben való nyilvános szereplést, már régen elpusztultam volna, és sem nektek nem tudtam volna használni, sem magamnak. Ne haragudjatok rám, ha kimondom az igazat: nem is lehetséges, hogy biztonságban maradhasson bármely ember, aki akár veletek, akár bármilyen más sokassággal nemesen

Arisztotelész államtipológiája

6. Ezek megállapítása után azt kell vizsgálnunk, vajon egyféle alkotmány van-e vagy többféle, s ha többféle, melyek azok, hányféle van, s mi a különbség köztük. Az alkotmány ugyanis a városállam rendje, tekintettel a különböző hivatalokra és elsősorban a hatalmat gyakorlóira. A kormányzat mindenütt a városállam fölött áll, és a kormányzás az alkotmány. Értem ezen, hogy például a demokráciákban a legfőbb hatalom a népé, viszont az oligarchiákban néhány emberé, és azt mondjuk, hogy különböző az alkotmányuk. Ugyanezt a megállapítást tesszük majd a többire nézve is. Ezért elsősorban meg kell határozni, mi célból alakul a városállam, és hány fajtája van a vezetésnek az ember és az életközösség szempontjából. Ezt már elmondtuk az előző fejtegetések során, ahol a háztartás irányításáról és a rabszolgatartásról megállapítottuk, hogy az ember természet szerint közösségi lény, s ezért még ha egymás segítségét nem is igénylik, akkor is vágyódnak a közös életre, de nemcsak ezért, hanem mert a közösségből fakadó előny is egymáshoz vezeti őket, amennyiben mindegyiküket részesíti a jó életben. És valóban, ez a legfőbb cél nemcsak közösen mindenki számára, hanem az egyénnek is; azonban tömörülhetnek magának az életnek a kedvéért is, és azért is, hogy az állami közönséget összetartsák. Hiszen kétségkívül van valami csekély jó már magában az életben is, föltéve, hogy nem borít el bennünket túlságosan a csapásaival. Nyilvánvaló, hogy az emberek nagy többsége az élet utáni vágyában eltűri a sok szenvedést, mert azt hiszi, hogy van benne valami boldogság és valami természettől adatott édesség. De a vezetésnek néhány ismert formáját is könnyen sőt választaszthatjuk: hiszen erről sokszor esik szó népszerű előadásaimban is. Mert valóban az uralkodás, noha a természettől fogva szolgának és a természettől fogva úrnak az érdeke azonos, mégis főleg az úr érdekeihez igazodik, de mellékesen a szolgálóhoz is, mert ha a szolgáló tönkremegy, lehetetlen, hogy az úr változatlanul megmaradjon; viszont a gyermekek, az asszonyok vezetése (és az egész háztartás, amit a háztartás irányításának nevezünk) vagy csak az alárendeltek, vagy pedig mindkettő közös érdekében történik; azaz tulajdonképpen az alárendeltekért, amint ezt más mesterségekben, az orvostudományban és a testgyakorlásban is látjuk; mellékesen azonban magukért a vezetőkért is. Mert hiszen mi sem akadályozza a testnevelőt, hogy néha maga is beálljon a testgyakorlók közé, miként a kormányos is mindig a legénység egy tagja, így néha a testnevelő és a hajókormányos a vezetésük alatt állók javát tartják szem előtt, mikor azoknak maguk is egy-egy tagjává lesznek, mellékesen maguk is részesülnek az előnyökben, mivel az egyik matrózzá, a másik pedig - bár testnevelő - a testgyakorlók egyikévé lesz. Ezért az állami tisztségeket is - ha a városállam a polgárok egyenlőségén és hasonlóságán alapul - úgy jogos, ha fölváltva viselik. Régebben valóban a sorrendben való vezetést természet szerint méltányosnak ismerték el, valamint azt is, hogy helyet cserélve, valaki más törődjön annak a javával, aki már

szembeszáll, és megakadályozza azt a sok igazságtalanságot és törvényteleniséget, ami a városban történik - arra van szükség, hogy az igazságért valóban harcoló ember, ha legalább rövid időre biztonságban akar maradni, magánéletet és ne államférfiúi életet éljen.

előbb szolgálta vezető állásban a mások érdekeit, manapság azonban a közügyek kezeléséből és a kormányzásból eredő előnyök miatt mindenki örökké vezető állásban akar maradni, mintha bizony tartós egészségre tenne szert az, aki beteges léte vezető szerepet vállal: legfeljebb akkor vethetnék magukat annyira utána a tisztségeknek. Nyilvánvaló tehát, hogy igazság szerint az a helyes alkotmány, amely a közérdeket tartja szem előtt; valahány pedig csupán a vezetők érdekét tekinti, az mindig hibás, és eltér a helyes alkotmánytól, mivel zsarnoki, holott a városállam szabad emberek egyesülése.

7. Ezen megállapítások után folytatólag az alkotmányformákat vizsgáljuk meg, hogy hányféle van és melyek azok; elsőként a helyeseket, mert ha ezeket meghatároztuk, felismerhetővé lesznek a korcs formák is. Mármost, amennyiben az alkotmány ugyanazt jelenti, mint a kormányzás, ez pedig a városállamban a legfőbb hatalom, akkor a hatalom szükség szerint lehet egy ember, néhány vagy sok személy; ha az az egyetlen ember, azok a néhányan, vagy sokan a közérdek szerint uralkodnak, keletkeznek szükségképpen a helyes alkotmányok; azok meg, melyek amaz egyetlen ember, ama néhány, vagy sokak érdekéhez igazodnak, a korcs formák. Mert hiszen vagy nem kell polgárnak nevezniük azt, aki abban részt vesz, vagy pedig részesednie kell az előnyökben is. Szokás szerint azt a monarchiát, amely a közérdekre tekintettel van, királyságnak, azt a kormányzatot, amely keveseknek, de egynél többnek adja a hatalmat, arisztokráciának nevezzük (akár azért, mert itt legjobbak uralkodnak, akár mert benne minden úgy történik, amint a városállam és annak tagjai szempontjából a legjobb); végre mikor a nép gyakorolja az államhatalmat a közjó érdekében, azt valamennyi alkotmány közös nevével politeiának nevezzük. (S ez rendjén is van: mivel lehetséges, hogy egy vagy néhány ember erényeivel kitűnik; de ha számuk nagyobb, ez már nehéz annak, aki az erény szempontjából a tökéletességet akarja elérni, s még leginkább a harciaságtól várhatjuk ezt, mert hiszen ez szokott a tömegben megnyilvánulni; ezért az ilyen alkotmányban a legfőbb hatalmat a harcosok gyakorolják, s mindazok részesülnek benne, akiknek kezében fegyver van.) Az említett alkotmányok korcs alakjai pedig: a királyságé a türannisz (zsarnokság), az arisztokráciáé az oligarchia, és a politeiáé a demokrácia. A türannisz olyan monarchia, mely csak az egyeduralkodó érdekéért van, míg az oligarchia a vagyonosok, a demokrácia pedig a vagyontalanok érdekéért: a közösség érdekéhez egyikük sem igazodik.

8. De szükséges, hogy kissé bővebben is elmondjuk, melyik milyen ezen államformák közül, mert akad itt némi nehézség is, de akit a bölcsélet módszerei vezetnek, és nemcsak a gyakorlat szempontjai, annak sajátossága, hogy semmin nem siklik át, és semmit el nem hagy, hanem mindenben az igazságot tárja föl. A türannisz, mint említettük, monarchia, mely az állami közönségen zsarnokoskodik; az oligarchiában pedig a vagyonosok gyakorolják az állam-vezetést, a demokráciában viszont

éppen fordítva, nem a nagy vagyonok birtokosai gyakorolják a főhatalmat, hanem a vagyontalanok. Az első kétség a pontos meghatározásnál merül föl. Ha a polgárok nagyobb, azonban vagyonos része uralná a városállamot, viszont az a demokrácia, mikor a többség kezében van a hatalom; - s fordítva, ha előállna az az eset, hogy a vagyontalanok, számban ugyan kevesebb, de hatalomban erősebb lévén a vagyonosoknál, úrrá tudna lenni a városállamban, holott azt neveztük oligarchiának, amikor néhány ember kezében van a hatalom: így értelmezve talán nem is helyesek az államformákról adott meghatározásaink. Ámde viszont, ha valaki a vagyont a kevesekkel, a szegénységet pedig a sokasággal kapcsolja, és így nevezi el az államformákat, hogy az oligarchia az, ahol a csekély számban levő vagyonosok vannak hatalmon, a demokrácia pedig az, ahol a nagy számban levő szegények - újabb nehézségbe ütközik. Ugyan hogy nevezzük akkor amaz imént említett államformákat: azt, amelyben a többségben levő vagyonosok, és azt,

Arisztotelész erényfelfogása

Márpedig az erény éppen érzelmekre és cselekvésekre vonatkozik, melyekben a túlzás hiba, a hiányosság pedig gáncsot von maga után, a közép viszont mindig dicséretben részesül, és megállja a helyét; e két körülmény pedig éppen az erényt jellemzi. Tehát az erény bizonyos értelemben középhatár, amennyiben ti. a középet igyekszik eltalálni. Aztán meg hibázni sokféleképp lehet: a rossz — miként Püthagorasz tanítványai gyanították — a határtalan, a jó pedig a körülhatárolt dolgok közé tartozik; helyünket jól megállni azonban csak egyféleképpen tudjuk: ez az oka annak is, hogy az előbbi könnyű, az utóbbi pedig nehéz; elvéteni a célt könnyű, ám eltalálni nehéz. Tehát ebből is csak az következik, hogy a rosszaságot a túlzás és a hiányosság, az erényt pedig a középhatár jellemzi. Derék ember csak egyféleképpen lehet valaki, rossz ellenben sokféleképp.

Az erény tehát olyan lelki alkat, amely az akarati elhatározásra vonatkozik, abban a hozzánk viszonyított középben áll, amely egy szabálynak megfelelően határozható meg, mégpedig azon szabálynak megfelelően, amely szerint az okos ember határozná meg. Középhatár két rossz között, melyek közül az egyik a túlzásból, a másik a hiányosságból ered; s középhatár azért is, mert míg az egyik rossz a kellő mértéket túllépi, a másik pedig azon alul marad, az érzelmekben éppúgy, mint a cselekvésekben – az erény a középet találja meg, és azt le is választja. Ezért lényegét és mibenlétét kifejtő meghatározást tekintve az erény közép, de abból a szempontból nézve, hogy mi a legjobb és a helyes, az erény a legfelső csúcás.

Ámde nem minden cselekvés és nem minden érzelem fér össze a középhatár fogalmával: egyiknek-másiknak már a neve is magában foglalja rosszaságot; ilyen: a káröröm, a szemérmelenség, az irigység; a cselekvések közt: a paráznság, a tolvajlás, az emberölés. Az ilyen és ezekhez hasonló rosszaságok éppen ezért részesülnek mindig gáncsban, mert már magukban véve is rosszak, nem pedig csak a túlzásaik vagy a

amelyben a kisebbségben levő szegények vannak uralmon, hogyha a már fölsoroltakon kívül más államforma nincs? Látszólag maga az érvelés teszi nyilvánvalóvá, hogy az, vajon kevesen, vagy sokan vannak-e hatalmon, csak mellékes velejárója, egyik esetben az oligarchiának, a másikban a demokraciának, mivel a vagyontosok kevesen, ellenben a vagyontalanok mindenütt sokan vannak (így aztán az említett nem is szolgálhatnak alapul a különbségtevésre), azonban, amiben a demokrácia és az oligarchia különbözik egymástól, az a szegénység és a gazdagság; és szükségszerű, hogy ahol a gazdagság révén uralkodnak, akár kisebbségben, akár többségben legyenek, az az oligarchia, ahol pedig a vagyontalanok, az a demokrácia; csak hogy persze ezzel együtt jár, mint mondtuk, hogy az előbbiek kevesen, az utóbbiak sokan szoktak lenni. Mert jó módban kevesen vannak, de mindenki szabad. És ez a két ok az, ami miatt a két párt viszálykodik a hatalomért.

hiányosságaik. Velük kapcsolatban tehát sohasem lehet szó helyes viselkedésről, hanem mindig csak hibáról; s az efféle esetben az eljárás helyessége vagy helytelensége nem a körülményektől függ, amelyek pl. megszabnák, hogy kivel, mikor és hogyan szabad paráználkodni, hanem egyáltalában, aki ilyesmit tesz, az már eleve hibát követ el. Éppen ilyen lehetetlenség volna az is, ha valaki az igazságtalansággal, a gyávasággal vagy a mértéktelenséggel kapcsolatban beszélne a középhatáról, túlzásról vagy hiányosságról; ilyenformán a túlzásban is meg a hiányosságban is képzelhető volna egy helyes középút, s lehetséges volna a túlzásban való túlzás és a hiányosságban való hiányosság is. Márpedig ahogyan a mértékletességben vagy a bátorságban nem beszélhetünk túlzásról vagy hiányosságról, mert hiszen itt bizonyos értelemben már a legmagasabb fok is, éppúgy ama rosszaságokban sincs közép, sem pedig túlzás vagy hiányosság, mert akárhogy cselekszi is őket valaki, máris hibát követ el; általában: sem a túlzásban és a hiányosságban nem lehet szó középhatáról, sem pedig a középhatárban nem lehetséges túlzás vagy hiányosság.

De ezt nemcsak így általánosságban kell kijelentenuk, hanem alkalmaznunk kell az egyes esetekre is; mert ha cselekvésről van szó, akkor az általánosságban mozgó fejtegetések mindig nagyon üresek, azok pedig, amelyek a részletekre is kiterjednek, sokkal több igazságot tartalmaznak; a cselekvés ti. mindig egyes esetekkel kapcsolatban történik; megállapításainknak tehát ezekkel kell összhangban lenniük. Ezeket kell tehát táblázatunkból sorra vennünk.

A félelem és a biztonság érzése tekintetében a bátorság alkotja a középhatárt; a túlzóknak azt a fajtáját, amelyiknek a túlzása a félelem hiányában nyilatkozik, külön elnevezéssel nem szoktuk megjelölni (sok más fogalomra sincs külön szavunk); azt azonban, aki a biztonság érzését viszi túlzásba, vakmerőnek nevezzük; azt viszont, aki a félelemben a kellő mértéken túlmegy, a biztonság érzésében pedig azon alul marad, gyávának.

c) Hellenizmus

EPIKTÉTOSZ KÉZIKÖNYVECSKÉJE

I.

Bizonyos dolgok hatalmunkban vannak, más dolgok nincsenek. Tőlünk függ a véleményünk, az ösztönös vágyunk, a törekvésünk és ellenszenvünk, egyszóval mindaz, amit egyedül alkotunk meg. Nem tőlünk függ a testünk, a vagyonunk, a hírnevünk és a tisztségeink, tehát mindaz, amit nem egyedül hoztunk létre.

Azok a dolgok, amelyek hatalmunkban vannak, természetüknél fogva szabadok, semmi sem akadályozza, semmi sem köti őket. Azoknak a dolgoknak azonban, amelyek nincsenek a hatalmunkban, nincs erejük önmagukban, másoktól függenek, egy kívülálló megakadályozhatja vagy elcsúsztatja őket.

Emlékezz erre: ha a természetüknél fogva függő dolgokat függetleneknek tartod és a más dolgait sajátaidnak tekinted, akkor minduntalan akadályokba ütközöl, bánkódni és háborogni fogsz, káromolod az isteneket és az embereket, de ha csak azt tartod a tiednek, ami valóban a tied, a más tulajdonát pedig a helyzetnek megfelelően a másénak tartod, akkor sohasem leszel a kényszer hatalmában, senki sem fog utadba állni, nem fogsz senkit szidalmazni és vádolni, és semmit sem kell majd akarod ellenére végrehajtani; senki sem árt neked, és nem lesz ellenséged sem, mert nem történik veled semmi baj.

Ha erre a nagy dologra törekszel, emlékezz rá, hogy nemcsak ímmel-ámmal kell utána vetned magad, hanem ennek a kedvéért bizonyos dolgokról teljesen le kell mondanod, más javak megszerzését pedig el kell halasztanod; ha azonban a lelki nyugalmaid megszerzésére is törekszel, és uralkodni és gazdagodni is akarsz, könnyen megtörténik, hogy ezeket sem éred el, mivel az előbbire vágyakozol: de biztosan elveszíted azt, ami egyedül hozza létre a függetlenséget és a boldogságot.

Minden kellemetlen képzet felmerülésekor nyomban jegyezd meg: "Te csak képzet vagy, és egyáltalán nem az, aminek látszol." Ezután vizsgálj meg és ítéld meg a képzetet elveid alapján: leelőször és legfőképpen abból a szempontból, vajon oly dolgokra vonatkozik-e, amelyek hatalmunkban vannak, vagy pedig olyanokra, amelyek nincsenek hatalmunkban. S ha valami olyanra vonatkozik, ami nincs hatalmunkban, mindig kéznél legyen ez a mondás: "Semmi közöm hozzá!"

III.

Emlékezz arra, hogy mindenről, ami gyönyörködtet, ami hasznos számodra, és amit szeretsz, a legjelentéktelenebb dolgoknál kezdve megmondd: miféle. Ha szeretsz egy tálat, mondd azt, hogy tálat szeretsz. Így, ha eltörök is, nem fogsz háborogni. Ha a gyermeked vagy a feleséged szereted, mondd azt, hogy csak egy embert szeretsz. Így, ha meghal, nem fogsz háborogni.

V.

Nem a tények zavarják az embereket, hanem a tényekről alkotott vélemények. A halálban például nincsen semmi szörnyű; ha szörnyű volna, Sókratésnak is úgy tűnt volna, hogy azonban a halálról úgy vélekednek, hogy szörnyű, maga ez a tény a szörnyű. - Így hát sohasem másokat okoljunk, amikor akadályokra bukkanunk, vagy nyugtalanok és szomorúak vagyunk; magunkat, azaz a magunk véleményét hibáztassuk. A műveletlen ember szokása másokra panaszkodni, amikor ő maga cselekszik

helytelenül. Aki tanulni kezd, az magát hibáztatja, a bölcs pedig sem mást, sem önmagát.

XI.

Sohase mondd rá semmire, hogy "elvesztettem", hanem csak azt, hogy "visszaadtam". Meghalt a gyermeked? Visszaadtad. Elhunyt a feleséged? Visszaadtad. Elvették a birtokod? Visszaadtad azt is. Azt mondod, hogy gazfickó vette el? Mi közöd hozzá, hogy ki által vette vissza az, aki neked adta? Ameddig adja, addig is úgy tekintsd, mint a másét: úgy, mint az utasok a fogadót.

XXV.

Valakit nagyobb tiszteletben részesítenek nálad a lakomán, az üdvözlésben vagy azzal, hogy meghívták a tanácskozásba? Ha ez jó, akkor örülnöd kell, hogy annak osztályrészed jutott. Ha pedig baj, akkor ne panaszkodj, hogy téged nem sújtott. De emlékezz erre: nem tarthatasz igényt ugyanazokra a dolgokra, ha nem teszed is meg ugyanazt, hogy elérj olyasmit, ami nincs a hatalmunkban.

Hogyan is érhetné el ugyanazt, aki nem kilincsel senkinél, mint az, aki kilincsel, vagy aki nem kísér senkit, ugyanazt az eredményt, mint aki kísér? Hogyan juthatna egyszerre célhoz az, aki magasztal és aki nem magasztal? Igazságtalan és telhetetlen vagy, ha anélkül, hogy megfizetted volna az árat, amelyért az olyasmit adják, ingyen akarsz hozzájutni.

Mennyiért is árulják a salátát? Ha úgy jön, egy obulusért. Nos, valaki kifizeti az obulust, és kap salátát; te pedig, mivel nem fizetted semmit, nem kapsz. Ne hidd azt, hogy te szegényebb vagy annál, aki kapott a salátából! Ő kapott salátát, neked viszont megvan az obulusod, amelyet nem adtál ki. Így van ez itt is: nem hívott meg valaki lakomára? Nyilván nem adtad meg neki amiért az étkezést adja: magasztalásért adja, megalázkodásért adja. Ha neked megéri, fizess meg az árat, amennyiért adják. De ha nem akarsz kifizetni az árat, és anélkül akarsz megkapni, telhetetlen és ostoba vagy.

Azt mondod, hogy semmi sincs a lakoma elmulasztása ellenében? Dehogyan nincs: nem kell dicsérned, akit nem akarsz, és nem kell meghunyászkodnod az ajtónálló előtt.

XXIX.

Minden cselekedetnek vizsgálj meg az előzményeit és következményeit és csak azután kezdj hozzá. Ha nem így jársz el, akkor eleinte nagy kedvvel fogsz a dologhoz, mert nem gondoltad meg a következményeit. Később esetleg, mikor akadályokra bukkanasz, szégyenszemre abba kell hagynod a munkát.

Győzni szeretnél Olympiában? Istenemre mondom, én is, mert nagyon szép dolog. De vizsgálj meg a feltételeit és a következményeit és csak azután fogj a kivitelhez. Fegyelmezetten kell élned, étrend szerint kell táplálkoznod, tartózkodnod kell a süteményektől, előírás szerint kell edzened magad a megállapított órában, akár hőség van, akár hideg. Nem szabad hideg vizet, vagy alkalomadtán bort innod. Egyszóval úgy kell engedelmességednek az edzőnek, mint az orvosnak. Azután ki kell állnod a versenyre, megtörténhetik, hogy megrántod a kezéd, kifícamítod a bokád és rengeteg port kell nyelned. Megeshetik, hogy közben meg is

ostoroznak, és a végén mindennek a tetejébe még le is gyöznek.

Alaposan gondold meg mindezt, és ha még ezután is van kedved, kezdj hozzá a versenyzéshez. Ha nem így jársz el, akkor úgy fogsz kapkodni, mint a gyerekek, akik hol birkózóknak képzelik magukat, hol meg vívóknak, azután meg trombitálni kezdenek, végül tragédiát mutatnak be. Így jársz te is: előbb atléta leszel, majd vívó, aztán réthor, végül filozófus; egész lelkeddel azonban semminek sem adod át magad. Majommodra minden szemed elé kerülő jelenséget utánozol, s hol ez, hol az tetszik neked, mert megfontolás és körültekintés nélkül, vaktában, ímmel-ámmal fogtál hozzá.

Így van az is, hogy az emberek látnak egy filozófust, meghallgatják az előadását, - mondjuk Euphratesnek -, (ki tud úgy előadni, mint éppen ő?), és akkor ők is filozófusok akarnak lenni.

Ember! Fontold meg előbb, hogy miféle ez a dolog. Tanulmányozd a saját természeted, hogy el tudod-e viselni a vele járó nehézségeket. Éppúgy, mint amikor valaki öttusázó vagy birkózó akar lenni, meg kell vizsgálni a karjait, a combjait és a csípőjét. Az egyik ember erre, a másik arra született.

Epikurosz levele Menoikeuszhoz

Epikurosz üdvözlétét küldi Menoikeusznak

Míg fiatal valaki, addig se halogassa a filozofálást, s, amikor öregedni kezd, akkor se ernyedjen el a bölcselkedésben. Hiszen senki sem túl fiatal és senki sem túl öreg a lelke egészségének a megszerzésére. Aki azt mondja, hogy a filozofálásnak még nem kezdődött el vagy már elmúlt az ideje, hasonlít ahhoz, aki azt állítja, hogy a boldogságnak az ideje még nem jött el, vagy már tova is tűnt. Így hát ifjúnak és öregnek egyaránt kell filozofálni, az egyiknek azért, hogy öreg korában is ifjú maradjon a javakban a múltjára való kellemes visszaemlékezés révén, a másiknak pedig azért, hogy ifjú léteire egyszersmind "öreg" is legyen azáltal, hogy nem fél a jövőtől. Gondolkodnunk kell tehát a boldogságot nyújtó dolgokról, hiszen ha a boldogságunk megvan, mindenünk megvan; ha pedig nincs meg, mindent elkövetünk, hogy megszerezzük.

Amikre téged szüntelenül intettek, azokat cselekedd és azokon elmélkedjél abban a meggyőződésben, hogy azok a szép életnek az alapelvei. Először is hidd azt, hogy az isten halhatatlan és boldog lény, ahogy az istenről alkotott általános felfogás belénk van vésve és ne tulajdoníts neki sem halhatatlanságának ellentmondó, sem boldogságával összeegyeztethetetlen tulajdonságot. Mindent, ami összeegyeztethető halhatatlansággal párosult boldogságával, elképzelhetsz vele kapcsolatban. Istenek ugyanis vannak, hiszen a róluk való tudásunk kézzelfogható. Amilyen formában azonban őket a tömeg hiszi, nincsenek; mert nem képzelik őket következetesen olyannak, amilyenek hiszik őket. Nem az tehát az istentelen, aki kiküszöböli a tömeg isteneit, hanem az, aki a tömeg hiedelmeit ráaggatja az istenekre. Hiszen nem tapasztaláson alapuló fogalmak, hanem hamis feltevések a tömegnek a megállapításai az istenekről. Ezek szerint származnak a rosszaknak az istenektől a legnagyobb károk, a jóknak pedig a legnagyobb hasznok. Mert saját erényeikhez minden vonatkozásban hozzászokva, az emberek a

Gondolod, hogyha a filozófus életét választod, ugyanúgy tudsz majd enni, inni, éppúgy törekedhetsz és elégedetlenkedhetsz? Virrasztanod, küszködöd kell, ott kell hagynod családodat, el kell viselned, hogy akármelyik kölyök lenézzon, bármelyik járókelő kinevessen; mindenütt hátul kell maradnod, a megbecsülésben csakúgy, mint a hivatalodban, a törvény előtt éppúgy, mint bármilyen üzleti ügyben.

Jól fontold meg: akarsz-e ezekért cserébe szenvedélytelen állapotot, szabadságot és lelki nyugalmat? Ha nem akarsz, vigyázz! Ne tégy úgy, mint a gyerekek, ne légy előbb filozófus, azután vámszedő, később szónok, végül a császár helytartója. Ezek a foglalkozások nem illenek össze. Egyöntetű embernek kell lenned, - akár erkölcsös vagy, akár erkölcstelen: vagy az irányító szellemed kell kiművelned, vagy a külső oldalad; vagy a bensőd formálására fordítsd művészeted, vagy a külső viszonyok alakítására. Másszóval: vagy a filozófusnak, vagy a közönséges embernek az életét kell vállalnod.

(Sárosi Gyula fordítása)

hozzájuk hasonlókat szívesen fogadják, mindazt viszont, ami nem hasonlít hozzájuk, idegennek tekintik.

Szokjál hozzá ahhoz a gondolathoz, hogy a halál semmit sem jelent számunkra, mert minden jó és minden rossz az érzékelésben van, a halál pedig az érzékelésnek a megszűnése. Az a helyes félismerés, hogy a halál semmit sem jelent számunkra, a halandó életet azért teszi örvendetessé, mert nem tételez fel a halál után végtelen időt, hanem elveszi a halhatatlanság utáni vágyat. Semmi szörnyű nincs az életben annak, aki helyesen megértette, hogy a nem-létben sem lesz semmi szörnyű. Balga az is, aki azt mondja, hogy nem azért fél a haláltól, mert kínokat okoz, ha elérkezik, hanem azért, mert kínokat okoz, mikor várjuk. Arról, ami elérésekor nem okoz, kínokat, csak az ostoba tételezheti fel, hogy fájdalmat okoz, amikor várják. A halál tehát, amitől a bajok közül legjobban rettegnék, egyáltalán nem érdekel bennünket, minthogy ameddig mi létezőnk, a halál nincs jelen, mikor pedig a halál megérkezik, mi nem vagyunk többé. A halál tehát nem érinti sem az élőket, sern a holtakat, mivel az élőknél nincs jelen, a halottak pedig már nincsenek.

A tömeg azonban egyszer úgy menekül a haláltól, mint a legnagyobb bajtól; máskor pedig vágyódik utána; mint az élet szenvedéseinek megszűnése után. A bölcs ellenben az élettől sem menekül s a nem-léttől sem fél. Számára ugyanis az élet sem okoz nehézséget, s a nem-létet sem tartja valami rossznak. Miként az ételből is bizonyára nem a nagyobb mennyiséget, hanem a jobbat választja, ugyanúgy életidejét is nem minél hosszabbá, hanem minél kellemesebbé igyekszik tenni.

Aki azt tanácsolja az ifjúknak, hogy éljen vidáman, az öregnek pedig azt, hogy haljon meg szépen, az ostoba, nemcsak azért, mert az életben van valami kívánatos, hanem azért is, mert a szép életre való törekvés ugyanaz, mint a szép halálra való törekvés. Sokkal ostobább azonban az, aki azt mondja, hogy jó dolog meg sem születni s "Márha e földre jövénk, legjobb a halálba rohanni". Ha ugyanis őszintén mondja ezt, miért nem távozik hát az életből? Hiszen ez nyitva áll számára, ha valóban szilárd volt az elhatározása. Ha pedig tréfál,

akkor ostobáskodik olyan emberek között, akik nem fogadják szívesen.

Meg kell jegyeznünk, hogy a jövő nincs teljesen a hatalmunkban, viszont nem áll teljességgel hatalmunkon kívül. Így hát ne számítsunk rá, mint mindenképpen bekövetkezőre, de ne essünk kétségbe, mintha egyáltalán nem következhetnék be.

Meg kell fontolnunk, hogy vágyain, közül egyik természetes másik hiábavaló, és a természetesek közül is egy részük szükséges, más részük csak természetes. A szükségesegek közül egy részük a boldogsághoz szükséges, más részük a test működésének zavartalanságához, megint mások pedig magához az élethez. A róluk vallott helyes felfogás ugyanis minden választást és elkerülést vissza tud vezetni a test egészségére és a lélek zavartalanságára, minthogy a boldog életnek ez a célja. Annak a kedvéért ugyanis mindent megteszünk, hogy testünk ne szenvedjen és lelkünk nyugalomát ne zavarják. Ha ez egyszer megtörténik velünk, akkor a lélek minden vihara megszűnik, minthogy az élőlénynek nem kell semmi után járnia, mintha hiányozna valamije és nem kell más dolgot keresnie, amellyel teljessé teheti a léleknek és a testnek a jóérzését. Akkor kívánjuk a gyönyört, amikor a gyönyör hiánya miatt fájdalmat érzünk; amikor nem érzünk fájdalmat, akkor nincs szükségünk gyönyörre sem. Emiatt a gyönyört a boldog élet kezdetének és végének mondjuk. Ezt ismertük meg úgy, mint az első és velünk született jót, belőle kiindulva fogunk hozzá minden választáshoz és elkerüléshez, és ehhez térünk vissza amikor érzésünket véve alapul, minden jót megítélünk.

S mivel a gyönyör az első és velünk született jó, éppen ezért nem minden gyönyört veszünk igénybe, hanem megtörténik, hogy sok gyönyört mellőzünk, amikor belőlük nagyobb kellemetlenség következik számunkra. Sok fájdalmat hasznosabbnak tartunk a gyönyöröknél, minthogy esetleg még nagyobb gyönyört hoz számunkra, ha hosszú ideig kiálljuk a fájdalmakat. Minden gyönyör tehát sajátos természeténél fogva jó, de mégsem kell mindet választanunk.

Ugyanígy minden fájdalom rossz ugyan, mégsem természetes, hogy minden fájdalmat mindig kerüljünk. Valójában az a helyes, hogy az előnyök és hátrányok összemérésével és megvizsgálásával ítéljük meg mindezeket a dolgokat: A jót ugyanis bizonyos időben rossznak tekintjük, a rosszat ellenben jónak.

Az önelégültséget is nagy jónak tartjuk, nem azért, hogy aztán minden esetben megelégedjünk a csekéllyel, hanem azért, hogyha nincsen sok, a kevéssel is beérjük abban a helyes meggyőződésben, hogy a bőséget a legkellernesebben azok élvezik, akik legkevésbé tartanak rá igényt, és hogy a természetes dolgot mindig könnyen meg lehet szerezni, a fölöslegeseket azonban nehezen. Az egyszerű ételek a drága lakomával egyforma élvezetet nyújtanak, ha egyszer a hiányérzetben rejlő fájdalom teljesen megszűnik. A kenyér és víz a legmagasabb fokú gyönyört nyújtja, amikor valaki nagy szükségben veszi magához. Az egyszerű és olcsó ételek megszokása tehát az egészségünket teljessé teszi, s az embert az élet szükségsszerű követelményeivel szemben csüggedetlenné alakítja; ha pedig nagyobb időközönként drága lakomához jutunk, nagyobb élvezetet nyújt. Végül

rettenthetetlenné tesz bennünket a szerencse változásaival szemben.

Amikor tehát azt állítjuk, hogy az élet célja a gyönyör, nem a tivornyázók gyönyöreiről s nem az élvezethajhászásban rejlő gyönyörűségekről beszélünk, ahogy egyesek tudatlanságból, tőlünk eltérőleg vagy pedig tanításainkat félreértve tartják, hanem arról, hogy testünk mentes legyen a fájdalomtól, lelkünk pedig a zavaroktól. Hisz nem az egymást erő tivornyák és vidám: felvonulások, s nem az élvezethajhászás, a gyermekek és asszonyok, vagy halak és egyebek után, amiket a költséges asztal nyújt, tesz az életet kellemessé, hanem a józan gondolkodás, amely minden választásnak és elkerülésnek az okát keresi, és számúzi a hiedelmeket, amelyek miatt a legtöbb zavar éri a lelkeket.

Mindezeknek a kezdete és általában a legfőbb jó az okosság. Így hát a filozófiánál is értékesebb az az okosság, amelyből minden más erény származik, s amely azt tanítja, hogy nem lehet kellemesen élni anélkül, hogy megfontoltan, becsületesen és igazságosan éljünk, sem megfontolással, becsülettel és igazságossággal élni anélkül, hogy kellemesen éljünk. Az erények ugyanis hozzátartoznak a kellemes élethez és a kellemes élet elválaszthatatlán tőlük. Mert kit tartasz te különb embernek annál, aki jámborként vélekedik az istenekről, a halállal minden körülmények között félelem nélkül néz szembe, tisztázta magában a természet értelmét, aki megértette, hogy a legfőbb jót könnyen be lehet tölteni és könnyen el lehet érni, a legnagyobb baj pedig vagy rövid ideig tart, vagy kevés fájdalommal jár. Az ilyen ember kineveti a végzetet, amelyet egyesek úgy tekintenek, mint minden dolog irányítóját. (Azt gondolja, hogy elsősorban mi irányítjuk az eseményeket), amelyek közül egyik azonban kényszerűségből történik, másik véletlenül, ismét másik pedig rajtunk áll; mivel a kényszerűséget nem lehet felelősségre vonni, a véletlent pedig ingadozónak látja, ami viszont rajtunk áll, az semminek sincs alávetve, ezért csak ezt kísérheti természetzerűleg gáncsolás és az ellenkezője. Jobb ugyanis az istenekről szóló mítoszt követni, mint a természetfilozófusoktól hirdetett végzetnek a rabságába esni, hiszen az előbbi reményt nyújt arra, hogy az isteneket tiszteletnyilvánítással meg lehet lágyítani, az utóbbi azonban a hajlíthatatlan kényszerűséget hirdeti. 3 Az okos nem tartja a véletlent istennek, ahogy a tömeg vélekedik, mert az isten semmit sem cselekszik rend nélkül, s nem tartja minden dolog bizonytalan okának sem: nem hiszi ugyanis, hogy a véletlenből adódnék az emberek számára a boldog élethez a jó és a rossz, hanem azt tartja, hogy a véletlen nagy jótettekre és gáztettekre nyújt alkalmat. Az a véleménye, hogy jobb ésszerű cselekvésben szerencsétlenné, mint értelmetlenné és szerencsésnek lenni. Jobb ugyanis a cselekvésekben, ha a helyesen megítélt dolog megbukik, mintha a rosszul megítélt dolog a véletlen által sikeres lesz.

Elmélkedjél hát ezeken és az ezekhez hasonló dolgokon éjjel-nappal magadban és a hozzád hasonlókkal és soha, sem éber állapotodban, sem álmokban nem fog semmi zavarni. Úgy fogsz élni, mint isten az emberek között. Hiszen semmiben sem hasonlít halandó lényhez az az ember, aki halhatatlan javak birtokában él.

(Sárosi Gyula fordítása)